

Jan Evangelista Purkyně

Letos v červenci uplynulo 150 let od úmrtí osobnosti, která je nerozlučně spjata s časopisem *Živa*. Jak čtenáři dobře vědí, nejstarší stále vycházející český přírodovědecký časopis soustřeďující se na popularizaci vědy založil v r. 1853 Jan Evangelista Purkyně. Stránka jazykového koutku se proto připojuje k příspěvkům věnovaným památce tohoto výjimečného člověka (viz str. 153–168 tohoto čísla a také *Živa* 2011, 5). Ke jménu Purkyně mají totiž co říct nejenom biologové, fyziologové, lékaři..., ale i jazykovědci.

Příjmení Purkyně je podle publikace *Naše příjmení* (Agentura Pankrác 2004) odvozeno z německého osobního jména Burghard/Burghart, přesněji jde o českou domáckou podobu tohoto jména. Původní složenina částí burg (hrad) a hart (tvrdý) o nositeli jména vypovídala, že je pevný jako hrad.

Příjmení vzniklá z osobních jmen tvoří největší skupinu našich příjmení. Osobní jména bývala obvykle složena ze dvou významových základů, např. cti + rad = Ctirad, mir + slav = Miroslav. Tyto složeniny se pak v průběhu let různě slovtvorně modifikovaly, takže např. základ Ctirad je skryt v dnešních příjmeních Ctibor, Stibor, Stibůrek, Stich, Štícha. Vedle příjmení vzniklých ze slovanských, latinských, řeckých a hebrejských osobních jmen u nás pochopitelně vznikala i příjmení ze jmen germánských. Stejný základ jako příjmení Purkyně mají jména, v nichž je výchozí osobní jméno Burghard patrnější: Burger, Burgert, Burget, Burgl, Burgr, ale i jména průhledná výrazně méně, jako např. Purkyt a Pureš.

Miloslava Knappová v knize *Naše a cizí příjmení v současné češtině* (AZ Kort 2002, 2008) připomíná, že osobní jméno bylo prvním a dlouhou dobu jediným prostředkem k identifikaci jednotlivce. Později se začalo užívat i ve funkci tzv. příjmí, které bylo na rozdíl od současných příjmení nedědičné a mívalo různě obměněnou podobu. Příjmí byla individuální – i nejbližší příbuzní, např. otec a syn, se jmenovali různě. Byla však počátkem vzniku dvoujmennosti, přestože cesta od příjmí k příjmení – tedy dědičnému rodovému jménu – byla značně dlouhá; v procesu ustalování příjmení se uplatňovaly rozdíly společenské i časové. Po třicetileté válce se začínají organizovat městské a vrchnostenské kanceláře a vznikají první matriky. Císařský dvůr měl z ekonomických i vojenských důvodů zájem na přesné evidenci obyvatel, tu však mohla závazně stanovit teprve zákonná úprava. První předpisy vyžadující důsledné užívání dědičných rodových příjmení pocházejí z počátku 70. let 18. století, završuje je patent císaře Josefa II. vydaný r. 1780.

K nejznámějším nositelům příjmení Purkyně patří bezesporu Jan Evangelista Purkyně a jeho syn, malíř Karel Purkyně. Možná vás překvapí stejně jako mě, že jde o příjmení dnes velice málo frekventova-

1 Jan Evangelista Purkyně (1787–1869). Z článku Karla Chodounského, žáka J. E. Purkyně, v prvním čísle *Živy* po obnovení vydávání časopisu po úmrtí jejího zakladatele (*Živa* 1891, 1: 3–6)

né – podle internetových přehledů četnosti jmen a příjmení na webových stránkách kdejsme.cz a nasejména.cz, vycházejících ze statistik Ministerstva vnitra zveřejňovaných do r. 2016, žijí v České republice pouze dva muži s příjmením Purkyně. A jen dva lidé (s věkovým průměrem 75 let) mají v matrice zapsanu kombinaci dvou křestních jmen Jan Evangelista, přestože samotné jméno Jan je naše druhé nejoblíbenější křestní jméno (jmenuje se tak bezmála 294 tisíc mužů). Nositelek přechýlené podoby Purkyňová je sice výrazně více, ale i těch žije na celém našem území jen 13.

Z praxe v jazykové poradně víme, že příjmení Purkyně, obdobně jako další domácí i cizí mužská jména zakončená ve výslovnosti na [e] a v písmu na -e nebo -ě, patří mezi jména, s jejichž skloňováním si uživatelé češtiny nejsou příliš jisti, někteří se i domnívají, že jsou neskloňovatelná. Neuškodí tedy připomenout, jak s nimi zacházet, zvláště proto, že v posledních letech došlo k určitému posunu.

Podívejme se nejprve na domácí jména se zakončením -e, -ě, jako jsou např. Kaše, Nevole, Chochole, Skamene, Kubice, Skočdopole, Osolsobě, Klápště, Purkyně. Tradičně se skloňovala a stále skloňují podle vzoru soudce (viz *Mluvnice češtiny* 2, 1986). Tvary 2. a 5. pádu (bez soudce; soudce!) se tedy shodují s tvarem 1. pádu, což je pravděpodobně důvod, proč si někteří lidé myslí, že se jména neskloňují. Ve 3. a 6. pádu je zakončení -ovi: o Nevolovi, Skamenovi, Kubicovi, Purkyňovi, v 7. p. se připojuje -m: s Nevolem, Skamenem, Kubicem, Purkyněm.

Příručka *Naše a cizí příjmení v současné češtině* (z r. 2002) rozlišuje dvě skupiny českých jmen. Příjmení typu Kaše, Nevole,

Purkyně, Kubice doporučuje skloňovat jen podle vzoru soudce; složená česká příjmení typu Skočdopole, Osolsobě se mohou skloňovat i pomocí tzv. zájmenných koncovek – ve 2. pádě jsou možné tvary Skočdopole i Skočdopoleho, Osolsobě i Osolsoběho.

Zájmenné skloňování, při němž se v tzv. nepřímých pádech (tedy pádových tvarech s výjimkou 1. pádu) za celé jméno připojují zájmenné koncovky -ho (bez Kašeho, Nevoleho, Kubiceho, Purkyněho), -mu (Kašemu, Nevolemu, Kubicemu, Purkyněmu), -m (o/s Kašem, Nevolem, Kubicem, Purkyněm), se v současnosti prosazuje stále silněji u všech uvedených jmen, a to bez ohledu na to, zda jde o jméno složené, či nikoli a zda koncovce předchází tvrdá, měkká, nebo obojetná souhláska. Výhodou takového skloňování je, že z pádových tvarů lze jednoznačněji odvodit základní podobu jména. Tvar Kubicemu, Nevolemu nezpochybnitelně ukazuje, že jde o jména Kubice, Nevole, zatímco tradiční tvar Nevolovi odpovídá jak jménům Nevole, tak Nevola a u tvaru Kubicovi může jít dokonce o tři podoby 1. pádu: Kubice, Kubica a Kubic – všechna tato jména se u nás vyskytují.

Internetová jazyková příručka proto v kapitole o skloňování mužských osobních jmen uvádí, že přestože zájmenné skloňování není u těchto jmen dosud kodifikováno, nelze je hodnotit jako chybné (prirucka.ujc.cas.cz).

Cizí jména, u nichž před koncovým -e předchází souhláska tvrdá nebo obojetná, se tradičně skloňují podle vzoru pán, nověji také pomocí zájmenných koncovek: Goethe – Goetha i Goetheho, Falke – Falka i Falkeho, Dante – Danta i Danteho. Zájmenné skloňování je v současnosti běžné i u cizích jmen s měkkou souhláskou před -e, která původně patřila jen ke vzoru soudce: Croce – Croce i Croceho, Wünsche – Wünsche i Wünscheho.

Se skloňováním jména souvisí i tvar přivlastňovacího přídavného jména. Vedle původních tvarů odvozených příponou -ův (Nevolův, Kubicův, Purkyňův, Goethův) se dnes užívají podoby odvozené ze zájmenných tvarů: Nevoleho, Kubiceho, Purkyněho, Goetheho. Je vhodné doplnit, že v případech, kde vedle sebe existují dvě možnosti, jak určitě slovo skloňovat či odvozovat, hraje značnou roli tradice a jistě i způsob, jak s ním zacházejí média. Nepochybně si vzpomenete, že když v květnu 2006 Jan Kubice zveřejnil zprávu o pronikání organizovaného zločinu do státní správy, byla v médiích označována jako Kubiceho zpráva, pojmenování Kubiceho zpráva se objevilo jen výjimečně. Oproti tomu máme poměrně pevně vžitá a ustálená zacházení se jménem Purkyně, podpořené navíc termíny Purkyňova vlákna, Purkyňovy buňky, Purkyňovy obrázky apod. a také názvy jako např. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem nebo Česká lékařská společnost J. E. Purkyně (Purkyňova společnost).

Ať už preferujeme tradiční, či novější způsob skloňování jména Purkyně, každopádně máme Purkyňovi/Purkyněmu být za co vděční.

Použitá literatura uvedena na webu *Živy*.